

DE ZOUTINVOER IN DE NEDERLANDEN IN DE 16^e EEUW

DOOR

W. BRULEZ

Aspirant N.F.W.O.

Sinds de Middeleeuwen vormde zout een van de voornaamste invoerartikelen van de Nederlandse handel ¹⁾. Tot op het einde van de 15^e eeuw kwam het nog voor een aanzienlijk deel uit de baai van Bourgneuf in Bretagne, daarnaast echter ook reeds in toenemende mate uit Brouage en uit Portugal. Spaans zout komt uitzonderlijkerwijze ook reeds voor in de tweede helft der 15^e eeuw ²⁾.

In de 16^e eeuw is de ontwikkeling de volgende: het Baaizout verdwijnt geheel vanaf het begin van de eeuw ³⁾, en de import komt voortaan uit drie gebieden: Brouage, Portugal, Spanje. De import uit dit laatste land is op vrij korte tijd geweldig toegenomen en heeft in belang die uit Brouage en Portugal geëvenaard, zo niet overtroffen. In de literatuur is over Spaans zout in de 16^e eeuw nagenoeg niets te vinden ⁴⁾, doch de bronnen geven ons en-

¹⁾ Mogelijk echter heeft de zoutinvoer vooral in de 15^e eeuw een grotere omvang aangenomen. Wat Zeeland betreft, spreekt de kroniekschrijver Reygersberch van zoutimport vanaf de tweede helft der 15^e eeuw. Z. Sneller, *Walcheren in de 15^e eeuw*. Utrecht 1916, p. 108 en n. 2.

²⁾ A. Agats, *Der hansische Baienhandel*, Heidelberg 1904. Sneller, op. cit. p. 94—95, 108. Voor het Spaanse zout, cfr. J. Finot, *Etude historique sur les relations commerciales entre la Flandre et l'Espagne au Moyen-Age*, Paris 1899, p. 218—220, en Sneller, op. cit. p. 96.

³⁾ W. Unger, *De scheepvaart der Bretons naar de Walcherse Reede*, in *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, VI, 8, p. 235—236. In Z. Sneller en W. Unger, *Bronnen tot de Geschiedenis van den Handel met Frankrijk*, Den Haag 1930, is de laatste vermelding van baaizout van 1513 (nr 511).

⁴⁾ Zo bv. wordt in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel IV en deel V, met geen woord over Spaans zout gerept, wel echter over Portugees en Brouage-zout. Ook W. Unger, uitgever van de bronnen waaruit op overtuigende wijze het belang blijkt van de Spaanse zoutinvoer, vermeldt het Spaanse zout alleen even „volledigheidshalve”, terwijl op het Portugese en Franse de nodige nadruk wordt gelegd (*Middelburg als handelsstad*, in het *Archief*, uitgegeven door het Zeeuws Genootschap, 1935, p. 97, 102, 107, en *De scheepvaart der Bretons*, p. 235—236). Bij J. Goris (*Etude sur les colonies marchandes méridionales à Anvers de 1488 à 1567*, Leuven 1925) wordt Spaans zout alleen vermeld bij de bespreking van de zout-projecten der plannenmakers, niet als importartikel. Wanneer precies de invoer van Spaans zout zo sterk is toegenomen, valt moeilijk te bepalen. Op het einde van de 15e eeuw vormt de invoer van Spaans zout nog een uitzondering (Sneller, *Walcheren*, p. 96). Blijkens de gegevens van J. Finot zijn in 1486—1487 op 33 Spaanse schepen die naar Sluis komen, twee met zout, één met zout en wijn, en één met zout en aluin geladen (op. cit. p. 218—220). In 1499—1500 wordt voor de 17 Spaanse schepen geen zout vermeld (p. 232—233). Anderzijds wordt zout als importartikel vermeld in 1542, bij Damian de Gocs (p. 307) en als een van de belangrijkste artikelen in 1546, bij Joos de Damhoudere (p. 246—247: *Andalusië zendt „innumeras naves, praeter caetera omnes*

kele waardevolle aanduidingen dienaangaande. Uit de lijsten van het in Zeeland betaalde ankerage-recht voor de jaren 1551—1553⁵⁾ blijkt inderdaad, dat het Spaanse zout althans in die periode zijn beide concurrenten onbetwistbaar overvleugelt. Voor de korte tijdspanne 1 November 1551—18 Januari 1552 krijgen we volgend beeld:

Invoer, in honderd zout, uit:

Spanje	Portugal	Brouage
643,5	184,5	119

Het verpletterend overwicht van het Spaanse zout in deze enkele weken mogen we natuurlijk niet zonder meer veralgemenen. Een enigszins gewijzigd beeld geven ons de cijfers voor de periode 27 Mei 1552—31 December 1552, waarvoor helaas alleen Portugees en Spaans zout kunnen vergeleken worden⁶⁾:

Spanje	Portugal
685	539

Ook hier is dus het Spaanse zout in de meerderheid, zij het niet in dezelfde mate als voor de eerstgenoemde periode. In de tijd van 1 Juli 1553 tot 31 December 1553 tenslotte bekomen we volgende cijfers⁷⁾:

Spanje	Portugal
1833	917

Opnieuw is het Spaanse zout ditmaal in overweldigende meerderheid vertegenwoordigd. De som van de drie cijfers voor Spanje en Portugal is:

Spanje	Portugal
3161,5	1640,5

sale refertas"). Nog in 1538 echter wordt in een schrijven van het Hof van Holland aan de provinciegouverneur de zoutvaart op Spanje voorgesteld als een nood-oplossing, die slechts wordt toegepast in geval van onmogelijkheid om in Brouage zout te gaan halen (Sneller en Unger, op. cit. nr. 615). De aard van dit stuk laat echter niet toe, er te veel belang aan te hechten.

⁵⁾ W. Unger, Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd, III, Den Haag 1931, p. 603—605, 631—637, 658—663. Een honderd zout = $7\frac{1}{2}$ hanzelast of 10 registerton (Unger, Middelburg als handelsstad, p. 74). Onze berekeningen werden uitgevoerd met verwaarlozing van de fracties.

⁶⁾ De omrekening van de maten in honderd hebben we uitgevoerd op basis van de verhouding: 1 moio = 1 caiz („keys”) = $\frac{1}{25}$ honderd. Dat moio precies gelijk is aan caiz, zoals Unger zonder meer aanneemt (Bronnen, III, p. 634 n. 2), is niet zeker. Tegenwoordig is een moio 780 liter, 1 caiz 666 liter. Doch volgens Grammaye (Stadsarchief Antwerpen, Tresorij 590, tweede memorie van Grammaye) zijn 100 caiz = $4\frac{1}{4}$ honderd, terwijl 100 moio = 4 honderd. Wat verder zegt hij, dat een schip van 150 ton 250 à 260 caiz laadt, of 260 à 270 moio. In zijn verdere berekeningen stelt hij echter beide maten gelijk. Het is dus mogelijk, dat in de 16e eeuw 1 caiz wat groter was dan 1 moio, doch om aan de veilige kant te blijven hebben we beide maten als gelijk beschouwd.

⁷⁾ In de lijst van het ankeragerecht voor deze periode (Unger, Bronnen, III, p. 658—663) wordt meestal de plaats van afvaart der zoutschepen niet vermeld (zoals ook een paar keer het geval is in de lijst voor het jaar 1552, p. 634—637). De afvaart uit Portugese of Spaanse havens blijkt echter voldoende uit de aanduiding van de lading zout in moio (Portugese maat) of caiz (Spaanse maat). Een vergelijking met de tabel van p. 603—605 en 634—637 toont aan, zoals trouwens normaal is, dat de zoutladingen afkomstig uit Spaanse havens altijd in caiz, die uit Portugese steeds in moio worden uitgedrukt (voor zover natuurlijk de lading niet wordt opgegeven in honderd).

Of nagenoeg tweemaal zoveel invoer van Spaans als van Portugees zout. Al mogen we natuurlijk hieruit geen besluiten voor de ganse eeuw trekken, toch hebben we hier een aanduiding die symptomatisch is voor het belang dat de invoer uit Spanje in de zouthandel inneemt. Merken we nog op, dat de invoer uit Portugal in deze periode zeker niet abnormaal laag is: de gemiddelde maandinvoer van Portugees zout ligt immers in deze periode boven 100 honderd, terwijl hij in de jaren 1524—1529 schommelt tussen 22 en 68 ⁸⁾.

De totale omvang van de zoutimport (met uitsluiting van wat uit Zeeland weer werd uitgevoerd, zonder verder in de Nederlanden te komen) wordt berekend op 4000 of 4200 honderd per jaar ⁹⁾, de jaarlijkse behoefte op 4500, 5000 of 5500 honderd ¹⁰⁾. Het verschil tussen import en behoefte wordt verklaard door het feit, dat het grof zout bij de raffinering ongeveer 40 % meer fijn zout leverde ¹¹⁾.

Voor het verbruik van zout denkt men meestal in de eerste plaats aan de haringzouterij. Toch schijnt dat bedrijf in de consumptie niet de hoofdrol te hebben gespeeld. Volgens een becijfering van de bekende Antwerpse koopman Geeraard Grammaye zou de haringvloot van 700 buizen à 2 of 3 reizen per jaar een minimum van 49000 last haring binnenbrengen, terwijl voor het zouten van een last 4 tonnen zout nodig zijn. Het zoutverbruik in verband met de haringvangst berekent hij dan ook op niet meer dan 825 honderd per jaar. Hij voegt daarbij de helft (412) voor het zouten van de overige vis, 1800 honderd voor het huishoudelijk verbruik (voornamelijk zouten van vlees), en tenslotte duidt hij aan als voornaamste post (2500 honderd) de uitvoer uit de Nederlanden langs Rijn, Maas enz. ¹²⁾. In

⁸⁾ De Franse zouthavens waren hoofdzakelijk Brouage en Ré, in mindere mate Oléron, de Portugese Lissabon en Setubal, de Spaanse San Lucar de Barrameda en Cadix (waarschijnlijk eerder het tegenover deze laatste stad liggende Puerto de Santa Maria, dat zijn naam gaf aan de beste zoutsoort, Mariport). De invoer in de Nederlanden geschiedde voornamelijk in Zeeland, waar het voornaamste centrum voor de raffinering zich bevond. Volgens Grammaye zouden van de 300 zoutpannen die in de behoeften van de Nederlanden zouden voorzien (in zijn project) er zich 150 in Zeeland bevinden, 50 in Holland, 20 in Friesland, 50 in Vlaanderen en 30 in Brabant. Unger, *De Scheepvaart der Bretons*, p. 235—236. Dezelfde, *Middelburg als handelsstad*, p. 73—74, 107. Dezelfde, *Bronnen*, III, p. 603—605, 631—637, 658—663. Stadsarchief Antwerpen, *Tresorij 590*, eerste memorie van Grammaye. Het eerste anoniem project van 1605 (zie noot 14) vermeldt de zoutpannen in Vlaanderen te Grevelingen, Duinkerken, Nieuwpoort, Oostende en Blankenberge. In de vijfde memorie van Grammaye wordt voorgesteld de raffinering voor de Zuidelijke Nederlanden te ontwikkelen te Bergen op Zoom (Stadsarchief Antwerpen, *Tresorij 590*, vijfde memorie van Grammaye).

⁹⁾ Stadsarchief Antwerpen, *Tresorij 590*, eerste memorie van Grammaye.

¹⁰⁾ 4500 à 5000 volgens de informatie die op last van de regentes werd genomen (Margaretha aan Philips II, 17—2—1564. Rijksarchief Brussel, *Audience 161*, f. 111). 5000 volgens Barocelli, 1566 (Goris, op. cit. p. 474). 5500 volgens Grammaye (loc. cit. eerste memorie), 1576.

¹¹⁾ Althans het Spaanse en Portugese; het Brouage-zout gaf slechts weinig voordeel bij de raffinering. Grammaye, eerste memorie.

¹²⁾ Grammaye, eerste memorie. Cfr. ook het uittreksel uit Grammaye's *Memorieboek*, dat J. Denucé publiceert in *Antwerpsch Archieven Blad*, 2e reeks, III, 1928, p. 95.

hoeverre die berekening klopt, weten we niet. Volgens Baroncelli, een andere zout-„planner”, zou de uitvoer slechts voor ongeveer een vierde tussenkomen in de totale consummatie ¹³⁾.

De zoutvaart naar de Nederlanden en vandaar naar andere landen, voornamelijk naar het Oostzee-gebied, ontwikkelde zich in de 16e eeuw meer en meer tot een levensbelang van de Nederlandse, d.w.z. vooral Hollandse, handel. Kenschetsend zijn in dat opzicht enkele projecten tot onderwerping van de Hollanders aan de koning van Spanje, projecten die steunen op het treffen van hun zouthandel.

In een memorie van 1605 wordt aldus vooropgesteld, dat zout de voornaamste bron van inkomsten der rebellen vormt, waarom men zou moeten beletten, dat neutralen het Spaanse zout naar de opstandige provincies brengen; men zou hen het grof zout naar Vlaanderen moeten doen voeren, waar het zou geraffineerd worden in voldoende hoeveelheden niet alleen voor de gehoorzame provincies, doch ook voor de nabuurlanden. Een ander geschrift, waarschijnlijk van dezelfde tijd, is eveneens van oordeel, dat het Spaanse zout de voornaamste grondslag van de zeehandel der rebellen uitmaakt ¹⁴⁾.

Ook de bekende economische raadsman van de Aartshertogen, Juan de Gauna, schrijft in 1600 een „Discours sur le sel”, waarin hij o.a. het volgende aanvoert: Spaans en Portugees zout kunnen de rebellen niet missen, want het zout van Brouage is niet voldoende om 1/30 van hun behoeften te dekken. Bovendien is dit laatste van mindere kwaliteit, en kan niet dienen voor het zouten van vlees, boter, kaas, haring en andere soorten vis; om het te raffineren is Spaans zout onontbeerlijk. Gauna stelt nu voor, op de uitvoer van Spaans en Portugees zout een zware belasting te heffen, wat de ganse handel van de vijand zwaar zou treffen. Inderdaad bestaat volgens hem het grootste deel van de Hollandse handel uit vaart op zout; veelal varen de schepen uit op ballast, wetend dat ze altijd wel een retourvracht in zout kunnen nemen; voor de warenhandel zijn weinig schepen voldoende . . . ¹⁵⁾.

Ook al houdt men rekening met de van elders bekende lichtvaardigheid van de Gauna, dan steekt er toch ongetwijfeld heel wat waarheid in zijn project. In elk geval zijn een aantal van zijn opmerkingen ongetwijfeld juist: het Brouage-zout is van de drie ingevoerde soorten de minste kwaliteit, het Spaanse de beste ¹⁶⁾. Ook is het zo, dat uit de Nederlanden steeds een groot

¹³⁾ Goris, op. cit. p. 474. Voor de zoutuitvoer naar de Oostzeelanden, cfr. voornamelijk A. Christensen, Dutch trade to the Baltic about 1600, Kopenhagen—Den Haag 1941, o.a. hoofdstuk VII.

¹⁴⁾ Beide geschriften bevinden zich op het Rijksarchief te Brussel, Audience 1415 (6).

¹⁵⁾ Rijksarchief Brussel, Audience 1479 (8). Onze dank aan dr. J. Craeybeckx, die ons deze tekst leerde kennen. Over Gauna, zie het artikel van J. de Sturler: Un épisode de la politique douanière des Archiducs: l'expérience de Juan de Gauna 1603—1605, in *Revue de l'Université de Bruxelles* 1937, p. 362—386, en J. Kernkamp, De handel op den vijand, II, Utrecht 1935, sub verbo.

¹⁶⁾ Grammaye, eerste, tweede en vierde memorie. Margaretha aan Philips II, 27-2-1564. Rijksarchief Brussel, Audience 161, f. 111. Dezelfde aan dezelfde, 8-10-1564. L. Gachard, *Correspondance de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme avec Philippe II*, Brussel 1881, III, p. 465. Sneller en Unger, op. cit. nr. 870.

aantal schepen op ballast uitvoeren naar Spanje, wetend dat er desnoods altijd een retourvracht in zout te vinden is¹⁷⁾.

Het doorslaggevende belang van de zouthandel voor de vijandelijke economie wordt trouwens van onverdachte zijde bevestigd, wanneer enkele jaren later een verwoed tegenstander van de Gauna diens intussen doorgevoerd plan tot zware belasting op het zout aan een heftige aanval onderwerpt en daarbij met evenveel klem aanstuurt op het treffen van de Hollandse zoutvaart, doch met andere middelen¹⁸⁾. Op voorstel van de Gauna hadden Philips III en de Aartshertogen in 1603 de handel op het Iberisch schier-eiland voor de Hollanders opengesteld, doch een belasting van 30 % op alle uitvoer geheven, in de hoop, aldus de Hollandse handel meer schade te berokkenen dan door het voorheen vigerende, doch steeds ontdoken en slecht toegepaste handelsverbod¹⁹⁾.

Volgens de anonieme auteur van genoemd geschrift, heeft deze maatregel integendeel de Hollanders enorme winsten bezorgd, en wel met name doordat ze nu het zout weer uit Spanje en Portugal kunnen halen, in plaats van daarvoor naar West-Indië te moeten zeilen. Ook hier luidt het, dat „los rebeldes biven y sustentan su guerra principalmente con la navegacion y el refinar de la sal, y sobre todo ay que considerar que la sal cruda es la madre de la navegacion y contractacion”. De volgende berekening illustreert dan het voordeel, dat de rebellen uit de veranderde toestand trekken.

Voorheen moesten ze, voor een reis naar West-Indië, 25 man hebben per schip van 100 ton, en elke reis duurde negen maanden; gerekend aan 15 placas per dag en per man voor salaris en voedsel is dat 4556 florijn;
munitie en artillerie ten minste 1/4 daarvan 1139

De meegevoerde 1500 zakken zout leverden op, aan 6 florijn per zak 5695
Zodat de winst voor negen maanden beliep: 9000
3305 florijn.

Nu ze weer op Spanje en Portugal mogen varen, behoeven ze per schip van 100 ton slechts 15 man en geen artillerie, en maken in negen maanden drie reizen, zodat ze nu 4500 zakken zout meebrengen, ter waarde van 27000 florijn

Het zout kost hen 9600 realen, plus de belasting van 30 % 2880

12480 realen of in florijn 3120
Voedsel en salaris voor de 15 man 2734
5854

¹⁷⁾ L. Gachard, op. cit. III p. 71 Cfr. het gegeven bij J. W. IJzerman (Amsterdamsche bevrachtingscontracten I p. 289, Economisch-historisch Jaarboek, XVII): in de eerste negen maanden van 1595 varen 106 schepen op ballast uit naar Setubal om zout te halen.

¹⁸⁾ Rijksarchief Brussel, Audience 1479 (8). Het stuk is niet gedateerd. Daar het echter tegen de handelsregeling van de Gauna is gericht, die in 1603 werd ingevoerd en in 1604 afgeschaft, moet het tot deze jaren behoren.

¹⁹⁾ J. Kernkamp, op. cit. II, p. 280 vv. J. de Sturler, op. cit.

De winst voor negen maanden bedraagt dus 21146 florijn, hetzij 17841 meer dan vroeger. De auteur berekent dan, dat de 800 scheepsladingen zout, die de rebellen per jaar nodig hebben, hen dus een meerwinst opleveren van 5.809.600 florijn ²⁰⁾.

Deze behoefte van 800 scheepsladingen van 100 ton of van 80.000 last zout stemt overeen met 12.000 honderd, die bij het raffineren ongeveer 1/3 meer fijn zout opleveren. Volgens onze zegsman dient alleen dit overschot van 4000 honderd voor het verbruik in de Nederlanden, terwijl de rest weer wordt uitgevoerd, en aan licenten voor de Staten oplevert ongeveer 2.400.000 florijn, plus het inkomrecht van 4 florijn per honderd: 48.000 florijn. Moesten de rebellen het zout voor hun eigen verbruik zelf moeten kopen, dan zou het hen 1.200.000 florijn kosten. Bovendien winnen ze aan het transport van het uitgevoerde zout alleen nog 640.000 florijn. Tenslotte hebben ze op die manier geen ballast nodig, terwijl ze anders zand moeten kopen en nog kosten hebben voor het laden en lossen ervan.

De ontwerper stelt bijgevolg voor, terug te keren tot het handelsverbod, en tegelijkertijd de zouthandel te monopoliseren in handen van een groep „contratadores”. Deze zouden op zich nemen, elk jaar 250.000 zakken zout naar de Vlaamse havens te brengen aan een vaste prijs van 6,5 florijn per zak, contant te betalen, waarna de regering voor de verdere verkoop zou kunnen zorgen, ofwel ook dat aan de contratadores overlaten. Deze moeten in elk geval allerlei faciliteiten verkrijgen, en zullen het zout zelf mogen aankopen in Spanje en Portugal, tenzij de kroon zich ertoe verbindt, hen de nodige hoeveelheid aan een vaste prijs te leveren. Behalve het zout, zullen de contratadores met hun schepen (die ze zullen kopen, huren en op de vijand veroveren) ook andere waren uit Spanje aanvoeren, en in feite de ganse handel tussen de Nederlanden en Spanje beheersen ²¹⁾.

Deze poging om tot een officieel monopolie van de zoutimport te komen, is slechts één van de vele, die in de 16e eeuw werden ondernomen om een einde te stellen aan het praktische monopolie van de zoutverkoop in de Nederlanden, dat een aantal kapitaalkrachtige kooplieden zich wisten te verzekeren. Wanneer de zoutvloeten in de zomer aankomen, wordt herhaaldelijk de ganse zoutlading in eens opgekocht door vijf of zes van deze monopolisten, die dan het zout op krediet verkopen aan de zoutzieders; deze beschikken over geen kapitaal, en moeten het gezoden zout aan dezelfde monopolisten terug bezorgen, die dan de prijs voor de verdere verkoop naar willekeur vaststellen. In een memorie van 1576 wordt dan ook dit feitelijke monopoliestelsel aangeduid als de hoofdoorzaak van de plotse prijsstijgingen van het zout, die soms 25, 30, 40, 50, ja 100 % bedragen in drie of vier maanden tijd. Dergelijke stijgingen hebben meestal plaats bij enig gerucht over oorlog met Engeland of Frankrijk, niet omdat er daardoor minder zout is, doch omdat de aanwezige voorraden in stevige handen zijn; m.a.w. de

²⁰⁾ Zijn berekening is nogal optimistisch: de meerwinst van drie reizen in negen maanden rekent hij over op twaalf maanden, en deelt vervolgens door drie om de meerwinst van één reis te bekomen!

²¹⁾ Rijksarchief Brussel, Audience 1479 (8).

oorlogsgeruchten dienen de monopolisten tot voorwendsel om de prijzen op te drijven ²²⁾).

Ziehier enkele gegevens over prijzen van het zout. De prijs van het zout in Spanje schijnt betrekkelijk standvastig te zijn geweest. In 1564 bedroeg hij 8 realen per caiz, in 1576 8 à 10 realen, in 1600 10 à 12, in 1603—1604 8 realen ²³⁾. Omgerekend in Nederlandse munten en maten is dat tussen 8.15.— en 13.2.6 pond groten vlaams per honderd.

Voor Brouage-zout vinden we als inkooprijzen in 1545 12 en 13 pond groten het honderd, waarbij echter dient rekening gehouden met het feit, dat het Brouage-honderd $1\frac{3}{4}$ bedraagt van het „gewone” honderd; dat zou dus weinig meer dan 7 pond groten kosten. In 1579 kost het Brouage-zout 12.3.4, in 1582 13.18.— en 16 pond groten ²⁴⁾.

De transportkosten zijn in verhouding tot de kooprijzen zeer hoog: voor Spaans zout worden ze in 1564 opgegeven als belopend 12 à 13 pond groten het honderd. Later (1576?) berekent Grammaye ze op 60 florijn, dus 10 pond groten het honderd ²⁵⁾.

Grotere schommelingen ondergaan de verkooprijzen in de Nederlanden. Het Spaanse zout kost in 1564 19 pond groten, en zijn gemiddelde prijs voor de periode 1562—1571 bedraagt 20 pond ²⁶⁾. In 1571 staat het aan 25.10.—. Het Portugese zout geldt in datzelfde jaar 24, het Brouage-zout 22 pond groten. De gemiddelde prijs is dus 23.16.8; in 1575 is die gemiddelde prijs gestegen tot 32 pond, doch in 1576 vinden we dezelfde cijfers als in 1571 ²⁷⁾. Voor het Brouage-zout vinden we voor 1579 prijzen aangeduid van 21 en 22.10.— pond ²⁸⁾.

Sterker nog schommelen de prijzen van het geraffineerde zout. De kosten van het zieden waren het grootst voor het Brouage-zout, het geringst voor

²²⁾ Grammaye, eerste memorie.

²³⁾ Margaretha aan Philips II, 27-2-1564. Rijksarchief Brussel, Audience 161, f. 111, en dezelfde aan dezelfde, 8-10-1564. L. Gachard, op. cit. III p. 465. Grammaye, eerste memorie. Memorie van de Gauna, Rijksarchief Brussel, Audience 1479 (8), en memorie tegen de Gauna, ibidem.

²⁴⁾ Sneller en Unger, op. cit. nrs. 656, 659, 847, 862, 863. Voor de grootte van een Brouage-honderd, cfr. Agats, op. cit. p. 23.

²⁵⁾ Margaretha aan Philips II, 27-2-1564, loc. cit. Grammaye, eerste memorie. Ook in de 15e eeuw kost de vracht van het zout nagenoeg evenveel als de lading zelf. Agats, op. cit. p. 36—37.

²⁶⁾ Margaretha aan Philips II, 27-2 en 8-10-1564, loc. cit. Grammaye, eerste memorie. De gemiddelde prijs voor de jaren 1562—1571 steunt op een informatie, die Grammaye 1571 op last van Alva ondernam.

²⁷⁾ Grammaye, tweede en vijfde memorie.

²⁸⁾ Sneller en Unger, op. cit. nr. 847. Volgens een ongedateerde memorie van Grammaye (vierde memorie) golden vóór de troebelen het Spaanse, Portugese en Brouage-zout respectievelijk 14 à 15, 13 à 14 en 10 à 11 pond groten, gedurende de troebelen 16, 15 en 13 pond. Volgens de Gauna wordt het grof zout in 1600 in Zeeland, Engeland en Frankrijk verkocht à 70 à 80 realen per caiz, wat per honderd ongeveer 80 pond groten maakt. Rijksarchief Brussel, Audience 1479 (8). Voor prijschommelingen bij de verkoop van het zout in de Oostzeelanden, cfr. Agats, op. cit. p. 29—33, en E. Brünner: De ontwikkeling van het handelsverkeer van Holland met Oost-Europa tot het einde der 16e eeuw, in Tijdschrift voor Geschiedenis, 41, 1926, p. 371.

het Spaanse zout. In 1558 had de regering bij akkoord met de Zeeuwse zoutzieders (de belangrijkste van de Nederlanden) bepaald dat ze per honderd Brouage 6 pond groten zouden betaald worden, per honderd Spaans zout van San Lucar 5 pond, en per honderd Spaans zout van Mariport (Puerto de Santa Maria) 4 pond; bovendien kregen ze de „surcroît” van 40 % toegewezen, zodat ze in feite gemiddeld 15 pond groten per honderd kregen.

Volgens de berekening van Grammaye zouden de kosten van het zieden in een zoutpan 1100 florijn per jaar belopen; een pan raffineert twee honderd per maand, en werkt van 15 April tot 15 November, raffineert dus 14 honderd per jaar; het zieden van 14 honderd zout kost dus 1100 florijn, of 78 florijn per honderd (een andere berekening van hem geeft echter slechts 66 florijn op). De kosten van het zieden werden hoofdzakelijk bepaald door die van het benodigde turf; Grammaye berekent de prijs van tien ton turf nu eens à $\frac{3}{4}$ florijn, dan weer à 1 florijn. Voor één honderd zout zijn 600 ton turf nodig, die dus 45 à 60 florijn kosten. De andere onkosten zijn van ondergeschikt belang²⁹⁾.

De verkoopprijs van het witte, geraffineerde zout wordt aangeduid als liggend tussen 33 en 38 pond groten het honderd vòòr de beroerten. In 1571 geldt het in Zeeland 26.10.— pond, in Antwerpen 34. Doch in de tijd na de sluiting van de Schelde bereikt het in Antwerpen fantastische prijzen: terwijl het in Zeeland is opgelopen tot 40 pond, komt het in Antwerpen op 300 à 350, 480 à 500, ja 600 à 700 pond groten³⁰⁾.

Zoals hoger gezegd, waren de zoutzieders arme lui, die van hun werk niet veel overhielden. Mits de zoutziederij echter door vrije, kapitaalkrachtige kooplui kon worden uitgeoefend, was ze een lonend bedrijf. Grammaye, die er zich sterk voor heeft geïnteresseerd, berekende dat, aan een verkoopprijs van 25 pond groten het honderd voor het wit zout, men op de raffinering 27 % kon winnen, zonder te rekenen sommige voordelen, die men met goed beleid ook nog kon bekomen: door het grof zout contant op te kopen dadelijk bij de aankomst van de „hulken of bertoenen” kan men soms in veertien dagen 20 % of meer winnen op de inkoop. Door het wit zout in voorraad te houden tot het binnenlopen der haringbuizen, kon men eveneens wel 20 à 30 % voordeel doen. Door tenslotte goed oud Spaans zout te kopen, had men dikwijls een belangrijke meerwaarde bij de raffinering. Grammaye's

²⁹⁾ Grammaye, eerste en tweede memorie.

³⁰⁾ Grammaye, eerste, tweede en vijfde memorie. Volgens een aanduiding in zijn vierde memorie (ongedateerd) geldt het wit zout 2 à 3 pond meer dan het grof zout. Waarschijnlijk geldt dit alleen onder betrekkelijk normale omstandigheden. Volgens Grammaye was de zoutprijs na de afsluiting der Schelde op een gegeven ogenblik te Antwerpen op 6—700 pond gekomen, doch viel plots op de helft van die prijs, toen bewoners van Vlissingen, heimelijk akkoord met enige Vlamingen, een aanzienlijke hoeveelheid zout op kleine scheepjes aanvoerden, wat tot gevolg had dat de woekeraars te Antwerpen, die zout in voorraad hadden, eveneens met hun zout voor de dag kwamen, zodat de prijzen ineenstortten. Na acht à tien dagen liepen ze echter reeds weer op, daar de heren woekeraars in kwestie vernomen hadden, dat er geen zout meer uit Vlaanderen zou komen. Grammaye, vijfde memorie.

besluit is dan ook dat, indien de zaak goed wordt geleid, men 30, ja zelfs 35 of 40 % kan winnen ³¹⁾.

Dat het zout een dankbaar speculatie-object vormde, werd reeds gezegd. Goris heeft een aantal projecten betreffende het zout besproken ³²⁾. Hoger maakten we ook reeds melding van enkele ontwerpen uit het begin van de 17e eeuw, waarmee in de eerste plaats politieke doeleinden werden nagestreefd. Ook om zuiver financiële redenen trachtte men echter de regering bij de zaak te interesseren. Natuurlijk hadden de plannenmakers vooral hun eigenbelang op het oog, en van de min of meer handige inkleding hing het dan veelal af, of de regering er al of niet inliep.

Het project van Benevento en Schiappalaria slaagde in zoverre, als de regering ertoe werd gebracht, van 1558 tot 1564 zelf het monopolie van de verkoop van wit zout in Zeeland in handen te nemen. Blijkens het opgeven van het systeem had het echter waarschijnlijk geen succes ³³⁾. Het plan Salamanca (1564) ³⁴⁾ stuitte af op de tegenstand van Margaretha van Parma, of beter gezegd van haar agent, Hieronimo de Curiel, die haar voorcijferde hoe alleen Salamanca zelf bij de zaak kon winnen. Waarschijnlijk gaat dan ook van dezelfde Curiel het plan uit, dat de gouvernante tegelijkertijd aan de koning voorlegt: Philips had blijkbaar, voor het geval Salamanca's plan de regentes niet zou bevallen, voorgesteld dat zij zelf het zout zou laten naar de Nederlanden brengen, mits betaling van 8 realen per caiz. Margaretha antwoordt hierop met een tegenvoorstel: de Raad van Financiën zou belast worden met de verkoop van het zout, hetzij dat hij rechtstreeks daarin zou tussenkomen, hetzij dat hij een akkoord zou sluiten met „tels qui seroient convenables”. Hetzij de Raad, hetzij die personen, zouden beginnen met de betaling van laden en lossen en van het transport. Daar die kosten hoog zijn, stelt de regentes voor, hen niets te doen betalen voor het zout in Spanje, althans niet in het begin. Naargelang het resultaat, zou men dan later nog bekijken hoeveel men de koning voor dat zout zou kunnen betalen. Veel zin heeft de gouvernante echter niet in die betaling, want de prijs, die de koning had gesteld aan 8 realen per caiz, vindt ze te hoog. Met nadruk wijst ze er op, dat het te behalen profijt afhangt van de prijs in Spanje en van een vermindering van de transportkosten. Ze rekent dan aan de koning voor, dat de prijs in de Nederlanden (19 pond per honderd) eerder zal dalen dan stijgen, want hij is zo hoog wegens de spanning tussen Frankrijk en Engeland; het transport alleen reeds belooft 12 à 13 pond. De zaak lijkt dus zeer gewaagd, indien men de kosten niet vermindert ³⁵⁾.

De aandrang van de regentes op voordelige voorwaarden voor de mensen die de zaak zouden uitvoeren lijkt wel zeer verdacht. Anderzijds is de prijs

³¹⁾ Grammaye, derde memorie.

³²⁾ Goris, op. cit. p. 465 vv.

³³⁾ Goris, loc. cit. Grammaye, eerste memorie. Het akkoord was gesloten met de steden Middelburg, Zierikzee, Vlissingen, Goes, Brouwershaven, Reimerswaal en Arnemuiden. De zoutaanvoer bleef volledig vrij (Sneller en Unger, op. cit. nr. 751).

³⁴⁾ Goris, op. cit. p. 471.

³⁵⁾ Margaretha aan Philips II, 27-2-1564. Rijksarchief Brussel, Audience 161, f. 111.

van 19 pond zeer waarschijnlijk niet abnormaal hoog, evenmin als die van 8 realen, en zijn de door Margaretha opgegeven transportkosten eerder aan de hoge kant. Het besluit ligt voor de hand: de regentes was vrijwel zeker bij de zaak geïnteresseerd. Curiel zal haar wel, zoals gebruikelijk, het nodige aandeel in de winsten hebben toegezegd om zijn plan er door te krijgen ³⁶). Wat er ook van zij, zoveel is wel duidelijk, dat Goris de gouvernante te veel lof toezwaait, wanneer hij het haar als een verdienste aanreken, de ongeschikte handelsinitiatieven van Philips II meer dan eens te hebben verhinderd en aldus de koning voor grote schade te hebben behoed ³⁷). Ditmaal althans staat het initiatief op haar naam.

De koning ging nu weliswaar op het voorstel in, doch weigerde blijkbaar, iets aan de prijs in Spanje te veranderen. Margaretha had uitgelegd, dat de totale behoefte in de Nederlanden niet meer dan 4500 à 5000 honderd zout bedroeg, waarvan naar schatting de helft Spaans zout, dus een 60.000 caiz. Philips besloot nu, een 50 à 60.000 caiz naar de Nederlanden te zenden om de zaak in gang te zetten. De gouvernante, blijkbaar ontevreden dat met haar opmerkingen over de prijs geen rekening was gehouden, raadde nu het ganse ontwerp af, steeds met dezelfde argumenten: 8 realen per caiz was te duur, want met het transport erbij zou men zelfs aan de prijs van 19 pond groten (die nog steeds eerder zou dalen dan stijgen) er weinig of geen voordeel aan doen. De vrede zou daling veroorzaken van het Franse en Portugese zout, dat op zijn beurt het Spaanse zou doen dalen, want al was dit laatste van betere kwaliteit, de beide andere soorten waren dichterbij gelegen. Invoer van deze twee concurrerende zoutsoorten verbieden achtte ze niet mogelijk wegens het verzet dat de Staten onvermijdelijk zouden voeren tegen deze inbreuk op de vrijheden van het land. Desnoods wilde ze wel de onderneming uitvoeren, doch dan pas de volgende lente; inderdaad waren de hulken, die men zou moeten huren, op dat ogenblik op zee, en zouden in November terug binnenlopen om te overwinteren. Het raffineren van het zout had trouwens toch slechts plaats in de zomer. Kortom: de hele zaak was de moeite niet waard ³⁸). Wanneer de gouvernante zo goed als weigerde,

³⁶) Zie over de corruptie in de regeringskringen in het algemeen de bijtende opmerkingen van E. Kuttner, *Het hongerjaar 1566*, Amsterdam 1949, p. 157 vv.

³⁷) Goris, op. cit. p. 476. Niet juist is ook zijn voorstelling, als zou Philips II in 1563 de uitvoer van Spaans zout hebben verboden, behalve op Spaanse schepen. Zoals blijkt uit de briefwisseling van Margaretha van Parma, waar hij naar verwijst (Gachard, op. cit. III, p. 71, 89, 121) had Philips een verbod uitgevaardigd tot laden van koopwaar (waar blijkbaar zout niet onder begrepen was), tenzij op Spaanse schepen, en had anderzijds een belasting op het zout ingevoerd. Goris haalt dus de twee maatregelen door elkaar.

³⁸) Margaretha aan Philips II, 8-10-1564. Gachard, op. cit. III p. 465. De weergave van Margaretha's antwoord bij Goris (p. 476) is nogal fantastisch uitgevallen. In haar brief staat nergens te lezen, dat voor die zoutverzending een speciale vloot zou moeten worden uitgerust, evenmin, dat de kosten van die uitrusting meer zouden belopen dan de zaak zou hebben opgebracht, nog veel minder, dat men zeker zou zijn, een behoorlijke winst te maken door de onderneming uit te stellen tot de lente, ook al niet, dat men zich dan zou kunnen bedienen van de schepen, die in het Zuiden hadden overwinterd en naar het Noorden terug moesten, en tenslotte ook niet, dat het zout op die manier geen kosten van opslaan zou hebben veroorzaakt.

haar medewerking te verlenen, kon de onderneming natuurlijk niet door- gaan, zodat het ons niet hoeft te verwonderen, dat er verder over het plan niet meer is gesproken.

Eveneens met als doel, een regeringsmonopolie in te voeren, stelde Grammaye enkele jaren later verschillende memories op betreffende het zout. Volgens zijn eerste project zou de tussenkomst van de regering niet plaats hebben in de aanvoer en verkoop van het grof zout, doch wel in het opkopen van het grof, en het verkopen van het geraffineerde zout: de aan- voer zou men vrij laten, zoals voorheen, en aan de schippers een redelijke prijs geven voor het grof zout, 15 à 16 pond; hoewel dit minder was dan de prijs van het ogenblik, zouden de schippers volgens hem daar genoeg mee nemen, vermits ze van die prijs zouden zeker zijn en bovendien niet zouden moeten wachten op kooplui. De kroon zou vervolgens een akkoord sluiten met een voldoende aantal zieders om de vereiste hoeveelheid zout te kunnen raffineren. Volgens de gegevens van Grammaye zouden van de 500 bestaan- de zoutpannen 300 volstaan, daar tot dan toe, in het regime van vrije con- currentie, dikwijls een derde of de helft van de pannen niet werkte, bij ge- brek aan grof zout, aan turf, of aan geld. De regering zou aan de zieders 5 pond betalen per honderd wit zout geleverd in ruil voor een honderd grof zout. Om te beletten, dat de zieders uit armoede zouden de 40 % overschot aan lage prijzen voortverkopen, zou men hen voor dat overschot 28 pond per honderd betalen, zodat ze niets aan zout zouden achterhouden en de mogelijkheid verliezen om aan anderen te verkopen, de prijzen te doen da- len, en aldus de winst voor de koning te bederven. De vrije aanvoer van zout liet de ontwerper toch met wat zorgen. Hij hoopte wel, dat de schippers aan zijn lage kooprijzen niettemin zouden blijven komen. Desnoods echter stelde hij voor, een factor in Spanje en Portugal te houden om de nodige schepen te huren en te zorgen voor voldoende aanvoer. Wat de zieders betreft, die zouden volgens zijn becijfering per zoutpan en per jaar een winst maken van 243 florijn ³⁹⁾.

Een tweede project van Grammaye voorziet in de overname van gans de handel, vanaf de aankoop in Spanje tot de verkoop van het wit zout in de Nederlanden. Daarvoor geeft hij volgende berekening:

³⁹⁾ Grammaye, eerste memorie. Ziehier zijn berekening van de winst der zieders: een	
zoutpan kost per jaar: 100 florijn als intrest van de 1000 florijn, die het aanleggen van een	100 florijn
zoutpan met huis kost	36
herstellingen en onkosten	840
8400 tonnen turf	100
betaling van twee vrouwen, die de zoutpan in werking houden	25
transport en andere kosten	1100 florijn.
of ongeveer	
een pan raffineert per jaar 14 honderd grof zout, verkocht à 5 pond	420 florijn
grotten	924
de 40 % overschot, verkocht à 28 pond	1344 florijn.
netto winst: 243 florijn.	

aankoop van 4000 honderd zout aan 8 realen per caiz:	140.000	florijn
transport	240.000	
raffineren	120.000	
transport in Zeeland	8.000	
betaling van de ambtenaren	36.000	
raffineren van de 40 % overschot	281.600	
	<u>875.600</u>	florijn
verkoop à 240 florijn per honderd	1.344.000	
winst	518.400	⁴⁰⁾ .

Een andere becijfering voorziet tenslotte ook raffineren op regeringskosten. Het zieden van de ganse hoeveelheid (40 % overschot inbegrepen) wordt nu berekend op 324.000 florijn, de andere posten zijn dezelfde, behalve het salaris der ambtenaren, dat nu slechts op 14.000 florijn wordt gesteld. De voorziene winst is nu 714.000 florijn ⁴¹⁾. Volgens Grammaye zou het voor de regering het voordeligst zijn, de uitvoering van dit monopoliestelsel over te laten aan enige kooplui, met wie ze zou akkorderen ⁴²⁾.

Een laatste ons bekend project tot monopoliseren van de zouthandel is afkomstig van Alonso Gutierrez en dateert van 1584. Daarin wordt voorgesteld, dat de regering zich ditmaal zou belasten met het vervoer van het zout en het, blijkbaar grof, in de Nederlanden van de hand zou doen. Er wordt gecijferd met een vloot van 45.000 ton transportschepen en een escorte van oorlogsschepen van 15.000 ton, die de gezamenlijke zoutvoorraad zouden vervoeren. De aldus aan andere naties ontnomen handel geeft werk aan 6000 schepen . . . Dit ongetwijfeld meest fantastische van alle zout-ontwerpen had wel zeer weinig kans op slagen op een ogenblik dat Philips II aan de voorbereiding van de Armada was begonnen ⁴³⁾.

⁴⁰⁾ Grammaye, eerste memorie.

⁴¹⁾ Grammaye, eerste memorie.

⁴²⁾ Grammaye, tweede memorie.

⁴³⁾ E. Poulet-Ch. Piot, *Correspondance de Granvelle*, XI, p. 165—170.